

Резніченко Г.С.

здобувач кафедри кримінального права
та кримінології ОЮІ ХНУВС

Особливості застосування заходів заохочення до жінок, засуджених до позбавлення волі

Чинне кримінально-виконавче законодавство базується на тому принциповому положенні, що засуджена особа є не лише об'єктом виховного впливу, але й суб'єктом кримінально-виконавчих відносин. Гарантія дотримання прав, законних інтересів, обов'язків засудженої особи під час відбування покарання є не менш важливою ніж забезпечення умов для дієвого виконання кримінально-виконавчими установами найсуворішого покарання, яким є позбавлення волі. Тож важливим є визначення ефективності зворотного зв'язку між державними установами, які виконують покарання та особою засудженого, з точки зору досягнення мети виправлення та повернення в суспільство правослужняної особи.

Відомості щодо кримінально-виконавчої характеристики засудженої особи під час відбування покарання і надають можливість оцінити як впливає це покарання на засудженого. Значення усіх складових цієї характеристики засуджених жінок саме і обумовлюється тим, що дозволяє з'ясувати результативність впливу кримінального покарання у виді позбавлення волі, взагалі, чинного порядку виконання (відбування) цього покарання, - зокрема. Отже надасть можливість оцінити ефективність окремих кримінально-правових та кримінально-виконавчих норм.

Лише на підставі оцінки готовності особи дотримуватися порядку та умов відбування покарання, реальних результатів їхнього дотримання існує можливість оцінити ступінь виправлення особи. Поки що в науці кримінально-виконавчого права оціночними показниками визначення ступеню виправлення є дані, які характеризують поведінку засудженої особи, її ставлення до праці, навчання, інших заходів виховного впливу. Всі вони

опосередковано відтворюються у дисциплінарній практиці (даних щодо кількості заохочених засуджених, засуджених, які мають стягнення). До цього часу показники дисциплінарної практики є показниками стану дотримання режимних вимог в будь-якій кримінально-виконавчій установі.

Кримінально-виконавча характеристика не можлива без аналізу особливостей дисциплінарної практики в жіночих виправних установах. За загальним традиційним визначенням переважна частина засуджених жінок, враховуючі їхні соціально-психологічні та психофізичні властивості, в умовах ізоляції ведуть себе правильно, правопорушень не вчиняють. Зазначене додатково свідчить на користь тієї думки, що більшість жінок, засуджених до позбавлення волі, дотримуються загальноприйнятих інтересів, соціальних настанов. І це насамперед має бути використано з метою пом'якшення негативного впливу позбавлення волі.

Заходи заохочення маємо розглядати як такі, що спроможні змінювати правовий стан засудженої особи під час відбування покарання в бік поліпшення її життєдіяльності в умовах ізоляції. На підставі аналізу чинного кримінально-виконавчого законодавства маємо визначитися із двома групами цих заходів.

Перша охоплює одноразові заходи заохочення, які надають засудженій можливість морально та матеріально поліпшити свій стан на незначний проміжок часу, коли засуджена особа реалізує своє право на отримання додаткових благ.

Ці заходи заохочення визначені у ч. 1 ст. 130 КВК, де йдеться про те, що за сумлінну поведінку і ставлення до праці, навчання, активну участь у роботі самодіяльних організацій застосовуються такі заходи заохочення: подяка, нагородження похвальною грамотою, грошова премія, нагородження подарунком, дозвіл на одержання додаткової посилки або передачі, надання додаткового короткострокового або тривалого побачення, дозвіл на додаткову телефонну розмову, дострокове зняття накладеного стягнення, дозвіл додатково витратити для придбання продуктів харчування і предметів

першої потреби гроші в сумі до п'ятнадцяти відсотків мінімального розміру заробітної плати.

Певні тенденції у сфері застосування зазначених заходів заохочення стосовно засуджених до позбавлення волі, відтворюються за умови співставлення узагальнених даних, які були отримані в Україні під час останнього спеціального перепису засуджених в 1989 р. (часів існування СРСР), та дані анкетування жінок, засуджених до позбавлення волі, за чинності нового Кримінально-виконавчого кодексу. Анкетування нами було проведене у 2005 році в кримінально-виконавчій установі, де утримуються засуджені жінки, які уперше реально відбували позбавлення волі. Анкетуванню піддавались 1214 засуджених жінок. (Дивись таблиця №1)

Таблиця №1

Розподіл засуджених жінок відповідно до наявності заохочень (%) [1]

Кількість заохочень	Дані дослід. 2005 р.	Спец. перепис 1989 р.
Не має	53.7	53.3
Одне	21.6	20.0
Два	10.6	12.6
Три і більше	8.4	14.1
Не відповіла	5.4	
Всього	100	100

Аналіз та співставлення даних визначених у таблиці надає підстави стверджувати, що більше половини засуджених жінок (53.3 % у 1989 р., 53.7 % за даними анкетування) не мають заохочень і лише кожна п'ята (20 % у 1989 р., 21.6 % за даними анкетування) має одне заохочення. Проте за чинних умов порівняно менша кількість засуджених жінок (на 2 %) має два заохочення. Та їхня кількість зменшується майже на шість відсотків, коли мова йде про три і більше заохочень. Певна кількість засуджених жінок взагалі не визначилася у цьому питанні (5.4 %). Можна припустити, що ці особи за весь період відбування покарання не тільки отримували заохочення, але й підлягали стягненням.

Таким чином спостерігається тенденція зменшення кількості засуджених жінок, які б прагнули до заохочень. Причинами подібного стану є не лише фактори суб'єктивного характеру – неналежна поведінка та ставлення до праці засудженої жінки, - а й окремі проблеми законодавчого характеру.

Значення останнього маємо довести під час розгляду особливостей застосування до засуджених жінок заохочень умовно визначеної другої групи, зокрема – переведення на поліпшені умови утримання.

Друга група заходів заохочення передбачає комплексне вирішення питання: оцінка ступеню виправлення засудженої особи, наявність формальних підстав для зміни умов утримання, визначення доцільності та ефективності застосування одного із можливих видів заохочення, який має суттєво змінити увесь правовий стан засудженої особи. Засуджена жінка, відбувши формально певний термін покарання, чітко визначений законом, за наявності матеріальних підстав (певний ступінь виправлення) може бути переведена на поліпшені умови утримання; переведена у дільницю соціальної реабілітації; звільнена умовно-дострокова, або ж частина невідбутного покарання замінюється на більш м'яке покарання. Усі ці зміни під час реалізації кримінальної відповідальності тягнуть за собою суттєве поліпшення умов відбування покарання, або ж взагалі звільнення від відбування певної частини терміну позбавлення волі, визначеного судом.

Історично завжди в'язниця як особливий соціальний інститут уособлював у собі певні протиріччя, які пов'язані були із цілями, які вона виконувала: захистити суспільство від злодія, ізолювати його на певний час, суворо покарати за вчинений злочин та виправити злочинця, який має повернутися у суспільство правослухняним громадянином. Тож порядок та умови утримання мають бути такими, щоб сприймалися суспільством (засудженим також) як справедливе покарання. Проте, з другого боку, вони за змістом та сутністю мають бути такими, які надають можливість досягти виправлення та ресоціалізації злочинця, повернення його до нормального

життя. А це вимагало зовсім іншого підходу до виконання покарання. Проблема полягала в тому, де та компромісна межа між суворістю та доцільністю умов та порядку відбування покарання у виді позбавлення волі?

Під час відбування покарання у виді позбавлення волі спостерігаються певні психологічні закономірності у сприйнятті засудженою особою кримінального покарання: насамперед засуджений сприймає покарання як примус, всі виховні засоби як неприємна необхідність та обов'язок, оскільки за недотримання правил участі у цих виховних заходах засудженого чекають заходи стягнення. Тож у більшості випадків проведення виправних заходів сприймається ворожо. Історично доведено, вихід існує лише один: викликати в засудженого бажання та прагнення досягти певних цілей за умови дотримання порядку відбування покарання, а сам процес досягнення цих цілей перетворити на виправно-реабілітаційний (виховний). Погоджуємося з думкою, що мотиви прагнення досягти певних цілей (змінити свої умови відбування на краще, достроково звільнитися із установи, тощо) можуть бути різними, проте вони завжди передбачатимуть досягнення певного ступеня виправлення, а отже позитиву поведінку під час відбування покарання [2].

Враховуючи це протиріччя, відбувалися пошуки оптимальної системи заходів, які спроможні врегулювати його, за оптимальних умов досягти цілей покарання. На думку окремих вчених практично з XVIII ст. (Австралія, каторга острову Норфолк) почала відпрацьовуватися система виконання покарань, коли тривалість ув'язнення мала залежати не стільки від тяжкості вчиненого злочину, скільки від інтенсивності прагнення засудженої особи до виправлення під час відбування покарання. Саме з метою виправлення засуджених пов'язується виникнення прогресивної системи виконання покарання, коли тривалість позбавлення волі, суворість умов утримання в'язня залежали від його поведінки, бажання підкорятися вимогам адміністрації, що на думку окремих вчених ще більше посилювало велику залежність засуджених від адміністрації установи [3].

Інші автори пов'язують виникнення прогресивної системи з серединою XIX ст., із часом, коли втратила своє самостійне значення Оборнська пенітенціарна система, а їй на зміну прийшла прогресивна, яка, як вважають вчені, вперше була запровадженою в Англії і полягала в наданні ув'язненим умовної відпустки, передбачала скорочення терміну покарання за сумлінну роботу, надання права побачення з рідними, права листування. В подальшому ця система в Ірландії була дещо вдосконалена (передбачала скорочення строку покарання не лише за сумлінну працю, а й відповідну поведінку) і отримала назву "ірландської" [4].

За чинних умов статистика щодо застосування прогресивної системи відбування покарання відтворюється в кількості засуджених жінок, які переведені на поліпшені умови утримання. Безумовно зміна умов відбування покарання в бік покращення (поліпшення) правового стану засудженого в межах однієї кримінально-виконавчої установи має бути суттєвою, явною, пов'язаною із значними кількісними та якісними змінами у використанні засудженою особою своїх законних прав, свобод та інтересів, а отже охоплювати всі сфери життєдіяльності засудженої в умовах ізоляції і стосуватися: порядку купування продуктів харчування та предметів першої необхідності в магазині, кількості посилок, передач, побачень із близькими, телефонних розмов, можливості пересування за межами установи.

Так загалом з перших днів відбування позбавлення волі в кримінально-виконавчій установі мінімального рівня безпеки із загальними умовами утримання, перебуваючи в дільницях карантину та ресоціалізації, засуджені жінки мають право витратити на місяць для придбання продуктів харчування і предметів першої необхідності гроші, зароблені у колонії, в сумі мінімального розміру заробітної плати; одержувати дванадцять короткострокових та чотири довгострокових побачення; отримувати сім посилок (передач) та чотири бандеролі протягом року. За умови сумлінної поведінки і ставленні до праці після відбуття не менше однієї третини строку покарання на підставі ч. 2 ст. 138 КВК засуджені, які тримаються в дільниці

ресоціалізації виправної колонії, мають право на поліпшення умов утримання і їм може бути дозволено додатково витратити на місяць гроші в сумі п'ятдесяти відсотків мінімального розміру заробітної плати

У виховних колоніях зміни правового статусу неповнолітніх, переведених на підставі ч. 2 ст. 143 КВК на поліпшені умови утримання, за наявності матеріальних (сумлінні поведінка, сумлінне ставлення до праці та навчання) та формальних (відбуття не менше однієї четвертої частини строку покарання) підстав, є більш суттєвими і передбачають: додаткову витрату на місяць грошей в сумі шістдесяти відсотків мінімального розміру заробітної плати; додаткове короткострокове побачення за межами колонії один раз на три місяці; додаткові три посилки (передачі) та чотири бандеролі протягом року.

Як на наш погляд, ефективність інституту поліпшених умов утримання особливо стосовно засуджених повнолітнього віку, визначеного чинним кримінально-виконавчим законодавством України, є низькою. Засуджені не надають належного значення цим умовам, оскільки зміни їхнього правового стану не значні, а отже не можуть суттєво зацікавити засуджених, стати дієвою перспективою у виправленні та ресоціалізації засуджених жінок. Свого вдосконалення потребує як питання змістовного наповнення інституту (обсягу набуття засудженими додаткових прав та свобод), так і визначення формальних підстав (необхідного терміну відбуття покарання, як умови застосування ст. 138 КВК) для його застосування. Цей факт підтверджується даними нашого дослідження: на момент анкетування лише 19 % засуджених жінок користувалися поліпшеними умовами утримання. Той факт, що 21.5 % засуджених не були переведені на поліпшені умови, хоча і настав необхідний термін, а 11.4 % були позбавлені поліпшених умов в наслідок порушення режимних вимог, - свідчить про декілька особливостей у сфері правозастосування цього інституту. По-перше, позбавлення поліпшених умов утримання - це третій за обсягом застосування до засуджених жінок вид стягнення (після переведення в дисциплінарний ізолятор та приміщення

камерного типу) за порушення порядку відбування покарання. По-друге, засуджені (до того ж є підстави вважати, що й адміністрація установи також) не надають належної уваги цьому інституту, оскільки він не тягне за собою суттєвих змін у правовому стані засудженої особи, а отже не дотримуються чітко термінів перевodu. До речі про це свідчить питома вага жінок, які взагалі не визначилися із відповіддю - 19 %.

Майже кожна третя засуджена жінка (28.7 %) не переведена, оскільки не настав термін. Жінка має відбутися третину призначеного судом строку покарання. Але такий же термін визначено як формальна підстава переведення жінок, засуджених за тяжкій злочин до дільниці соціальної реабілітації (п.2 ч. 1 ст. 101 КВК), заміни невідбутної частини покарання більш м'яким стосовно жінок, засуджених за злочини невеликої та середньої тяжкості, необережний тяжкий злочин (п. 1, ч. 4 ст. 82 КК, ч. 2 ст. 130 КВК). Практично жінки, які відбувають покарання за злочини невеликої, середньої тяжкості, необережні тяжкі злочини, мають альтернативну більш суттєву за результатами перспективу. Щодо них стимулюючий вплив цього інституту, основне його призначення не реалізуються. Отже стосовно значної кількості засуджених жінок прогресивна система не спрацьовує належним чином, оскільки кожна третя засуджена жінка не має ближньої перспективи. Безумовно необхідний для переведення на поліпшені умови строк покарання має бути нижчим.

Доцільно з цього приводу звернутися до досвіду інших держав. Велике значення зміни умов в межах однієї установи надає законодавець Росії, а тож передбачає триступеневу систему відбування позбавлення волі (звичайні, полегшені та суворі умови утримання а в виховних колоніях навіть чотириступеневу систему - звичайні, полегшені, пільгові та суворі умови утримання). Спочатку всі засуджені перебувають на звичайних умовах утримання. Залежно від поведінки та ставлення до праці вони можуть бути переведені на полегшені чи суворі умови утримання [5]. На підставі ст.ст. 120, 121 Кримінально-виконавчого кодексу Росії, за відсутності порушень

порядку відбування покарання та сумлінне ставлення до праці, після відбуття не менше шести місяців строку покарання, засуджені, які утримуються в звичайних умовах, можуть бути переведені на поліпшені умови. У зв'язку із переведенням на поліпшені умови засуджені набувають додаткових прав. Зокрема їм дозволяється щомісячно витратити на придбання продуктів харчування та предметів першої необхідності кошти, які мають на особистих рахунках у розмірі мінімальної заробітної плати (за звичайних умов - 50 % мінімального розміру заробітної плати); мати шість короткотривалих та шість довготривалих побачень протягом року (за звичайних умов - чотири короткострокових та довгострокових побачення); отримувати дванадцять посилок (передач) та дванадцять бандеролей (за звичайних умов - шість посилок та бандеролей) протягом року.

Засуджені, які утримуються на поліпшених умовах, з метою успішної соціальної адаптації, за шість місяців до закінчення строку покарання можуть бути звільнені з-під варти. Їм надається дозвіл на мешкання та працевлаштування під наглядом адміністрації виправної установи за межами колонії [6]. Таким чином, досвід інших держав доводить, що зміна правового стану засудженої особи у зв'язку із переведенням на поліпшені умови утримання може бути суттєвою, а отже може розглядатися як заохочення, яке застосовується за сумлінну поведінку та ставлення до праці засуджених під час відбування покарання у вигляді позбавлення волі.

Якщо розглядати факт переведення засудженої особи на поліпшені умови як один із заходів заохочення, маємо зазначити наступне. Аналіз вітчизняного кримінально-виконавчого законодавства надає підстави для визначення певних протиріч. Так ст. 130 КВК передбачає застосування як заохочення (окрім інших видів) заміни не відбутої частини покарання більш м'яким покаранням; умовно-дострокове звільнення. Отже переведення на поліпшені умови утримання, переведення до дільниці соціальної реабілітації не входять у цей перелік. Чи маємо ми це розуміти, як той факт, що вони не розглядаються у якості заохочень. Чому у систему заохочень не включені

переведення на поліпшені умови утримання, переведення до дільниці соціальної реабілітації? І в першому і в другому випадках потребується сумлінна поведінка та ставлення до праці, як підстава для суттєвих змін у правовому стані особи, що в широкому розумінні є елементами прогресивної системи, а отже і засобами заохочення. На наш погляд норма, яка визначає перелік заохочень має містити усі заходи, які змінюють на краще правовий статус засудженої. Тож ст. 130 КВК має зазнати змін за змістом і визначати усю систему зменшення обсягу правообмежень.

Тож доцільним є доповнити ст. 130 частиною 2 наступного змісту: "Засуджені, які сумлінно поведуться, ставляться до праці, стали на шлях виправлення можуть бути переведені на поліпшені умови утримання або ж до дільниці соціальної реабілітації за умов передбачених ст.ст. 138 - 140, 143 та ст. 101 КВК". Ч. 2 ст. 130 вважати ч. 3 ст. 130.

Список використаної літератури:

- 1.Потемкина А.Т. Характеристика осужденных женщин, отбывающих наказание в ИТК. Специальная перепись 1989 г. - М.: НИИ МВД РФ, 1993. - С. 51;
- 2.Беляев Н.А. Цели наказания и средства их достижения в исправительно-трудовых учреждениях. - Л.: Изд-во Ленинградского университета, 1963. - 185 с. - С. 132-133
- 3.Олейник А.Н. Тюремная субкультура в России: от повседневной жизни до государственной власти. - М.: ИНФРА - М, 2001. - 418 с. - С. 119
- 4.Пташинський О.Б. Пенітенціарна система України. - К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2004. - 204 с. - С. 22
- 5.Уголовно-исполнительное право: Вопросы и ответы / Под ред. В.И. Селиверстова. - 3-е изд., испр. и доп. - М.: Юриспруденция, 2003. - 192 с. - С. 11, 90
6. Уголовно-исполнительный кодекс Российской Федерации. Краткий комментарий проф. А.С.Михлина. - М.: Издательство БЕК, 1997. - 189с. - С.64-66